

Inhoud

Voorwoord	11
Over keuzes en controle. Ouderschap, technologie en arbeid	19
<i>Kristien Hens</i>	
Inleiding	19
1. Terug naar de natuur of technologische vooruitgang	20
2. Keuzes als preferenties	22
3. Techniek en de mogelijkheid tot controle	27
4. Techniek en het onderscheid tussen man en vrouw	29
5. Besluit	31
Literatuuropgave	32
Hoe cultuur onze genen de baas is	33
<i>Asha ten Broeke</i>	
Inleiding	33
1. Waarin Bob wordt verwekt	34
2. Waarin Bob wordt geboren en hij Linda voor het eerst ontmoet	36
3. Waarin Bob en Linda naar school gaan	38
4. Waarom Bob naar de top gaat en Linda het glazen plafond tegenkomt	41
5. Besluit	45
Literatuuropgave	45

Vrouwelijke studenten in het hoger technisch onderwijs: een gevalstudie	49
<i>Rik Hostyn, Isabelle Vandooren en Julien Vermeulen</i>	
Inleiding	49
1. Pedagogisch profiel Bachelor Elektronica-ICT	50
2. Statistisch overzicht van de afgestudeerde vrouwelijke studenten in de opleidingen Elektronica-ICT en Toegepaste Informatica binnen één hogeschool	51
3. Enquête Agoria: april 2011	54
4. Mannelijke respondenten Elektronica-ICT over de lage percentages vrouwelijke studenten	57
4.1 Bevestiging van heersende opvattingen en vooroordelen	57
4.1.1 Gebrek aan interesse	57
4.1.2 De vooropleiding: een dubbele <i>bias</i>	58
4.1.3 De ‘heersende mentaliteit’	59
4.1.4 Het verschildenken	60
4.2 Positieve verschuiving of valse argumenten?	61
5. Vrouwelijke respondenten uit richtingen Technologie en Informatica: moeilijkheden en perspectieven	63
5.1 Remmende factoren: tussen feit en perceptie	63
5.2 Vrouwelijke studenten in een zogenaamde jongensschool: een totaal vertekend beeld	66
5.3 Motivering van vrouwelijke studenten voor de richtingen Technologie en Informatica	68
6. Conclusies	70
Literatuuropgave	71
Een vergelijking tussen de loopbaan van vrouwelijke en mannelijke onderzoekers in fotonica: een kwantitatieve analyse	73
<i>Ineke Casier, Elke Van den Brandt, Alison Woodward en Machteld De Metsenaere</i>	
1. Inleiding	73
1.1 Fotonica is de wetenschap van het licht	73
1.2 Genderonderzoek binnen fotonica	74
1.2.1 De invloed van internationalisering op de ‘gendering’ van wetenschappelijke loopbanen	74

1.2.2	De invloed van het toenemende belang van de private sector op de ‘gendering’ van wetenschappelijke loopbanen	75
1.2.3	De invloed van interdisciplinariteit op de ‘gendering’ van wetenschappelijke loopbanen	76
1.3	Totstandkoming van het onderzoek	76
1.4	De onderzoeksmethode	76
2.	Enkele onderzoeksresultaten van naderbij bekeken	77
2.1	Horizontale, verticale en contractuele segregatie	78
2.2	Ambitie	80
2.3	Jobtevredenheid	83
2.4	De werkdag van een onderzoeker in fotonica	85
2.5	Work-life balance	85
2.6	Conclusie van het empirisch onderzoek	88
3.	“Women and Science” binnen het kader van de Europese Unie	89
4.	Conclusie en discussie	89
	Literatuuropgave	90

Interdisciplinaire dynamiek in de relatie gender en technologie 96

*Ann Ackaert, Marie Claire Van de Velde, Piet Verhoeve,
An Jacobs en Peter Mechant*

	Inleiding	93
1.	Gender en technologie: een kwestie van broodnodige diversiteit?	95
2.	IBBT: ‘a community doing research for the community’.	96
3.	Interdisciplinair onderzoek: betere wijn in oude vaten?	98
4.	Gender en technologie: een vernieuwde dynamiek?	101
4.1	ICON-projecten	101
4.2	MyBBT	102
4.3	iBoot	105
5.	Interdisciplinariteit, gender en technologie: communicerende vaten?	106
6.	Besluit	109
	Dankwoord	110
	Literatuuropgave	110

Doorbreek het glazen plafond! Een stappenplan voor vrouwen in de wetenschap	111
<i>Isa Schön</i>	
1. Het glazen plafond voor vrouwen in de wetenschappen in België – Mythe of realiteit?	113
2. Waarom is het glas voor vrouwen dikker?	113
2.1 De Matilda's van de wetenschappen – vrouwen blijven onzichtbaar	113
2.2 De drie sleutelmomenten van de wetenschappelijke loopbaan voor vrouwen	115
2.3 Gezinsleven en wetenschap – twee vreemde werelden?	119
3. Hoe het glazen plafond doorbreken?	122
3.1 Vrouwelijke wetenschappers meer publiek waarderen	122
3.2 Het evenwicht tussen werk en gezin verbeteren	123
3.3 Mentoring, netwerken en rolmodellen	126
3.4 Positieve discriminatie en quota's – geschikte maatregelen voor België?	129
4. Besluit – België doorbreekt het glazen plafond!	131
Dankwoord	132
Literatuuropgave	132
Gezocht: m/v - student wetenschappen of ingenieur: over genderbeleid en genderidentiteit	137
<i>Veerle Draulans en Sabine Van Huffel</i>	
Inleiding	137
1. Hardnekkige stereotypering	140
2. Niet elke vis uit de talentenvijver wil bijten	141
3. En wat met de groep die wél koos voor een opleiding Ingenieurswetenschappen?	142
3.1. Aan de start van de studie	142
3.2 En aan het einde van de studie	144
4. Zo de ouden zongen, zo piepen de jongen?	146
5. En waar blijft de stem van vrouwelijke industrieel ingenieursstudenten?	147

6. Een nieuwe theoretische invalshoek	148
7. Inzichten over genderidentiteit empirisch getoetst – ‘work in progress’	150
8. Terugblik	151
9. Besluit	152
Literatuuropgave	153
Appendix: genderverhoudingen in de Faculteit Ingenieurswetenschappen (FirW), Katholieke Universiteit Leuven	155
De inzet: naar een meer egalitair model van technologische ontwikkeling <i>Anne Snick</i>	157
Inleiding	157
1. Een democratisch deficit	157
1.1 De digitale kloof	159
1.2 Een glazen kooi	160
1.3 Bomen zonder bos	161
2. Het dominante paradigma van wetenschappelijkheid	162
2.1 Het HE-scenario	162
2.2 De menselijke wereld als megamachine	163
2.3 Grenzen en paradoxen	165
3. Van een HE- naar een SHE-scenario	165
3.1 Gender: een concept met een bewogen geschiedenis	166
3.2 Kansarme vrouwen bieden inzicht	167
3.3 Gender-as-transition	168
4. Een genderkader voor duurzame technologische ontwikkeling	169
4.1 Duurzaam: op twee benen stappen	171
4.2 Holistisch: van verkokering naar 5-TWIN	174
4.3 Egalitair: van piramide naar horizontale triade	175
5. Besluit	178
Literatuuropgave	178
Over de auteurs	181
Voorstelling IST	185

Voorwoord

Aan het begin van elk nieuw school- of academiejaar verschijnen pessimistische berichten in de Vlaamse media over de aantallen scholieren en studenten die kiezen voor een technische of exact-wetenschappelijke richting. Het vrouwelijke deel van de scholieren- en studentenpopulatie krijgt op dat moment al snel wat extra aandacht. Hoe komt het dat in sommige landen de belangstelling van vrouwen voor ingenieursstudies veel hoger ligt dan in Vlaanderen? Waarom stromen jongens en meisjes met vergelijkbare studieresultaten niet in gelijke mate door naar hogere niveaus in de onderzoekswereld? Dat zijn voorbeelden van vragen waaraan overheden in Vlaanderen en Europa – en met hen ook beroepsverenigingen en onderzoeks- en onderwijsinstellingen – bijzonder veel waarde hechten. Om de Europese Lissabondoelstellingen te halen, achten zij de inzet van vrouwelijk talent van noodzakelijk belang. Bovendien mogen – zo luidt het in sommige beleidsbrieven – gendermechanismen niet langer leiden tot ongelijke kansen en ongelijkheid. Een aanscherping van het Vlaamse genderbewustzijn is daarom nodig.

Het Instituut Samenleving en Technologie (IST) zet met de voorliggende bundel het thema ‘gender, wetenschap en technologie’ vooraan op de agenda. In de bundel presenteren verschillende vrouwen, soms ook een man, hun visie op (een aspect van) het thema. Ze doen dit niet alleen vanuit genderstudies, maar ook vanuit exact-wetenschappelijke richting; niet alleen vanuit academische hoek, maar ook vanuit hogescholen en het werkveld. De bijdragen komen in hoofdzaak uit Vlaanderen, maar ook Nederland tekent present. De auteurs reageerden op een oproep die door het IST zowel in het Nederlands als in het Engels is verspreid. Op basis van de ingediende samenvattingen heeft het IST acht kandidaten geselecteerd, die vervolgens aan de slag zijn gegaan om een volledig artikel uit te werken. De bundel is ingedeeld in vier delen, met telkens twee artikels.

In het eerste deel **Fundamenten** gaan de auteurs in op de manier waarop wetenschap en technologie de betekenis van gender kunnen beïnvloeden. **Kristien Hens**, wetenschappelijk medewerker van het Centrum voor Biomedische Ethiek en Recht (K.U.Leuven), wil zichzelf en de lezer hoeden voor naïviteit. (Para-) medische technieken die ingrijpen in het natuurlijk functioneren van het vrou-

welijk lichaam maken het vrouwen gemakkelijker om zich op de arbeidsmarkt te begeven. Tegelijk brengen dergelijke technieken nieuwe dilemma's met zich mee. In hoeverre zijn vrouwen werkelijk vrij om al dan niet te kiezen voor dit soort technieken? Helpt dit soort technieken om de cultuur op de werkvloer te 'vervrouwelijken' of maakt het de nood tot 'vervrouwelijking' net kleiner? **Asha ten Broeke**, Nederlandse wetenschapsjournalist en schrijver, legt uit hoe stereotypen de levenslopen van jongens en meisjes beïnvloeden. Daarvoor duikt zij in het vakgebied van de epigenetica. "Wetenschappers die zich hiermee bezighouden, hebben ontdekt dat genen aan- en uitgezet kunnen worden, als reactie op invloeden van buitenaf," zo schrijft ze. En aangezien de wereld nog steeds anders reageert op meisjes/vrouwen dan op jongens/mannen, volgt daaruit dat 'natuur' en 'cultuur' een soort tweespan zijn. Zij zetten gezamenlijk het pad uit dat de seksen in hun leven bewandelen.

In het tweede deel **O&O-loopbanen** komen de loopbanen van studenten in het hoger onderwijs aan bod. **Rik Hostyn, Isabelle Vandooren en Julien Vermeulen**, coördinator en docenten aan de Katholieke Hogeschool Zuid-West-Vlaanderen, nemen een aantal genderspecten binnen de opleiding Bachelor in de Elektronica-ICT onder de loep. Aan de oorsprong van hun onderzoek ligt de vraag hoe het komt dat de instroom van vrouwelijke studenten in deze opleiding nog steeds erg laag is. Noch de veranderde verwachtingen in zowel een Vlaamse als een Europese context, noch de inspanningen vanwege onderwijs en beleid konden tot nog toe het tij doen keren. Zij stellen vast dat er op verschillende niveaus nog (veel) werk aan de winkel is: bij de mannelijke studentenbevolking, bij het toekomstige werkveld, bij de omgeving – thuis, sociaal netwerk, school – waarin jongens en meisjes hun studieloopbaan uitstippelen, en ook een beetje bij de vrouwelijke scholieren en studenten zelf.

Ineke Casier, Elke Van den Brandt, Alison Woodward en Machteld De Metsenaere, allen verbonden aan het Centrum voor Gender & Diversiteit (RHEA, Vrije Universiteit Brussel), stellen eveneens een gevalstudie voor: een omvangrijke internationale studie naar de loopbanen van mannelijke en vrouwelijke onderzoekers in fotonica. Het bijzondere aan deze gevalstudie is dat zij onderzoekt hoe cruciale wijzigingen in de context van wetenschappelijk onderzoek – internationalisering, stijgend belang van de private onderzoekssector, toenemende interdisciplinariteit – de gendering van loopbanen beïnvloeden. Wat blijkt? Het ontbreekt vrouwelijke wetenschappers in het domein van de fotonica niet aan ambitie. Toch blijft het hard nodig om gendergekleurde hindernissen weg te werken, ondanks inspanningen die sinds de jaren '90 nationaal en internationaal geleverd worden om de situatie van vrouwen in de wetenschap te verbeteren.

In het derde deel **Wegen** buigen de auteurs zich over de vraag hoe er een beter genderevenwicht gerealiseerd kan worden in het O&O-domein. Op basis van praktijkervaringen poneren **Ann Ackaert, Marie Claire Van de Velde, Piet**

Verhoeve, An Jacobs en **Peter Mechant**, onderzoekers bij het Instituut voor Breedbandtechnologie (IBBT), dat interdisciplinair onderzoek de relatie tussen gender en technologie verandert. Deze veranderde relatie betreft niet alleen vrouwen, maar ook mannen. De auteurs pleiten voor systematischer onderzoek: om na te gaan of hun bevindingen zich ook in andere interdisciplinaire onderzoekspraktijken voordoen, en om uit te maken of hun ervaringen vruchtbaar gemaakt kunnen worden in een bredere maatschappelijke context. De auteurs vertrekken van ervaringen waarin iedereen vanuit zijn of haar eigen identiteit – gender, persoonlijkheid, achtergrond, verworven kennis en ervaring – bijdraagt aan de verschillende projectfasen. Diversiteit staat hier centraal en gender is daarvan één facet.

Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in de hogere posities van de academische wereld. Dat geldt in Europa, en het geldt nog sterker in België. Isa Schön, onderzoeker bij het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, zoekt naar oorzaken van deze ondervertegenwoordiging. Oorzaken zijn er te vinden in een aantal eigenschappen van de kandidaten zelf: eigenschappen die een academische carrière mee bepalen (mobiliteit, flexibiliteit, ...), maar die niet noodzakelijk een uitdrukking zijn van de wetenschappelijke kwaliteiten van de personen in kwestie. Andere oorzaken situeren zich in de academische context: kenmerken van een wetenschappelijke cultuur, invulling van het begrip ‘wetenschappelijke excellentie’ enz. De auteur stelt vervolgens, op basis van een overzicht van initiatieven die her en der in Europa genomen worden, concrete acties voor – met aandacht voor hun haalbaarheid en doeltreffendheid in een Belgische context – om het glazen plafond te doorbreken.

Het laatste deel gaat voort op het thema ‘genderevenwicht’. De auteurs stellen zich ook hier de vraag hoe we zo’n evenwicht kunnen bereiken, maar zij hebben duidelijk andere **Bakens** voor ogen. Inzet van alle beschikbare talent (v/m) is broodnodig als men de ambitieuze Lissabondoelstelling – de EU als meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld – wil halen. Met dit baken als uitgangspunt gaan **Veerle Draulans** en **Sabine Van Huffel**, respectievelijk docentes Genderstudies en Elektrotechniek aan de Katholieke Universiteit Leuven, op zoek naar wetenschappelijk onderbouwde bouwstenen om een evenwichtiger vertegenwoordiging van jongens en meisjes te realiseren in (industriële) ingenieurs- en exact-wetenschappelijke richtingen. Op basis van concrete acties én wetenschappelijk onderzoek is in de voorbije jaren immers geprobeerd om de instroom van vrouwelijke studenten te verhogen. Er ontbreken volgens de auteurs nog een aantal puzzelstukjes. Eén daarvan betreft misschien verschillende beelden die leven bij toekomstige studentes: “Trekken ingenieursopleidingen een specifieke groep vrouwen aan, die een ander “vrouwbeeld” hebben dan andere seksegenoten?” Het onderzoek hiernaar is nog in uitvoering.

Anne Snick, coördinatrice bij Flora, gooit het over een andere boeg. Het is gangbaar om verklaringen voor een ongelijke toegang van beide seksen tot

wetenschap en technologie te zoeken bijvoorbeeld op psychologisch, pedagogisch, arbeids- en wetenschapssociologisch vlak. Uitgangspunt daarbij is dat te weinig vrouwen deelnemen aan wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen, terwijl de ‘ontwikkelingen’ zelf niet in vraag worden gesteld. Anne Snick plaatst er een ‘abnormale’ strategie naast en stelt een ander baken, namelijk (sociale) duurzaamheid, voorop. Vertrekkend vanuit de positie van groepen die uitgesloten zijn van deelname aan ‘wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen’ en via een participatieve onderzoekspraktijk formuleert zij een ander analysekader dat, aldus Anne Snick, tot andere inzichten leidt over drempels voor gelijke toegang.

Bij het doornemen van alle artikels vallen een tweetal zaken op. Het eerste is ‘diversiteit’. De auteurs behandelen het thema niet alleen op heel verschillende wijze. Diversiteit blijkt, aldus sommige artikelen, ook een sleutel te zijn om genderuitdagingen in het domein van wetenschap en technologie aan te pakken. En deze diversiteit gaat verder dan een evenwichtige inbreng van beide seksen. Zij betreft ook diversiteit in disciplinaire benadering en in persoonlijke ervaringen. Bij deze vaststelling weerklonk in ons hoofd een in het Westen bekend zinnetje: “laat duizend bloemen bloeien...”¹ Het tweede wat opvalt is dat er, ondanks de lange geschiedenis van het Westerse streven naar gelijkheid tussen mannen en vrouwen en ondanks alle, al dan niet op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde inspanningen om vrouwen en mannen een gelijke toegang te verschaffen tot het domein van wetenschap en technologie, nog steeds heel veel werk aan de winkel is. Het pad naar gelijkheid blijkt bezaaid met voetangels en klemmen: in de structuren van het onderzoeksgebeuren, en in onze interpretatie van gender én van wetenschap en technologie. Een tweede frase komt bovendien: “duizend bommen en granaten!”² Zo is de titel van deze bundel, als een vermenging van beide uitdrukkingen, tot stand gekomen: ‘Duizend bloemen en granaten.’ Het is tegelijk een zucht én een uitdrukking van geloof in een betere toekomst.

Het is onmogelijk om het thema ‘gender, wetenschap en technologie’ uitputtend te behandelen in één bundel. Het IST is er echter van overtuigd dat ‘Duizend bloemen en granaten’ voldoende prikkels biedt voor een verdergaand debat. Aan de lezers om de handschoen op te nemen.

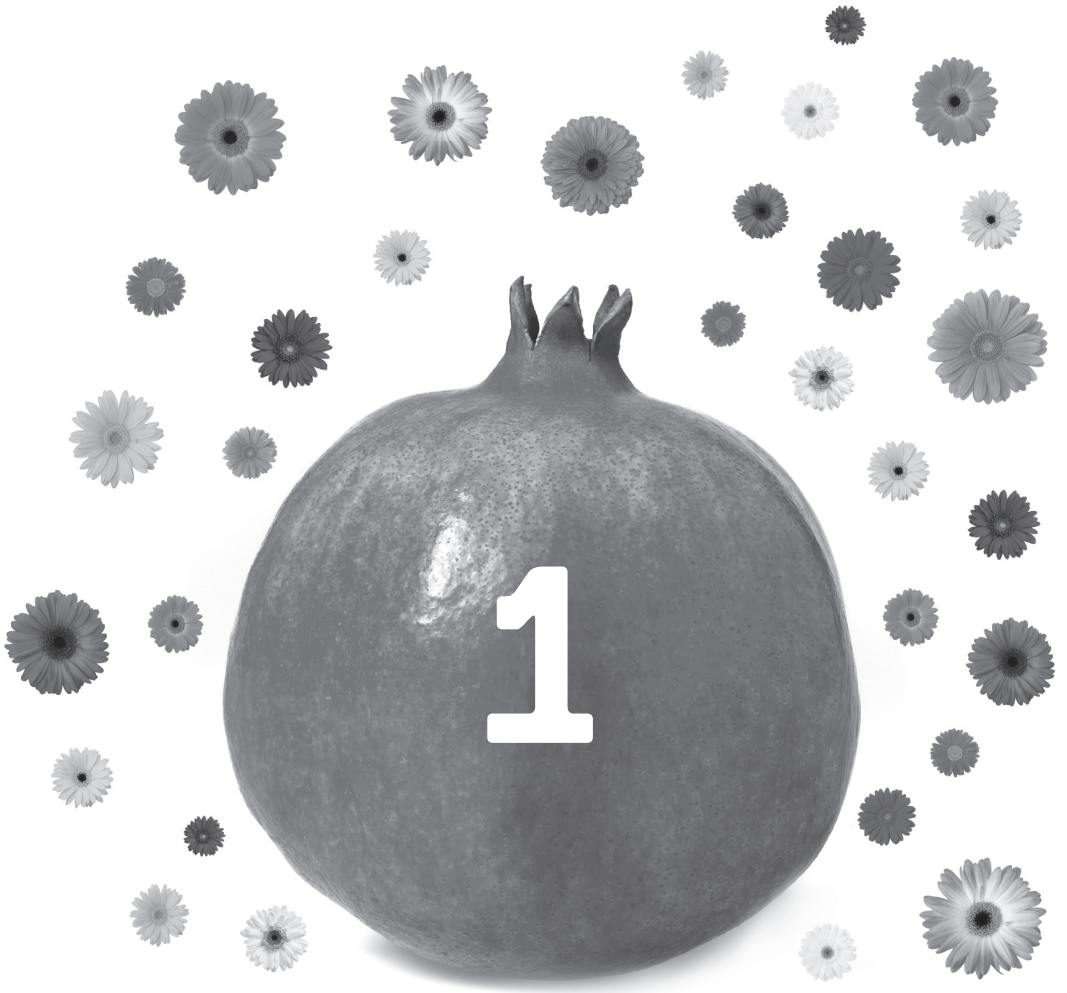
Het IST is in de eerste plaats dank verschuldigd aan de auteurs die gehoor gegeven hebben aan onze oproep. Hun inzet en de inzet van de reviewers Magda Michielsens, Annemie Halsema, Veronica Vasterling, Kristien Hens, Ineke Klinge,

1. Weliswaar een zinnetje dat mooier klinkt dan de betekenis die het gekregen heeft in de historische context waarin het is gebruikt. Bovendien is het slecht vertaald uit het Chinees, waar men over slechts honderd bloemen gewag maakt.
2. Een bastaardvloek, voor het eerst gebruikt door een Nederlander ergens aan het eind van de 19de eeuw en later door Hergé in de mond gelegd van de alom bekende kapitein Haddock.

Elke Valgaeren en Els Rommes hebben dit boek gemaakt tot wat het is. Bij het tot stand komen van deze bundel kreeg het IST enthousiaste en constructieve steun van een stuurgroep samengesteld uit Vlaamse volksvertegenwoordigers en personen met een specifieke expertise op het vlak van gender of wetenschap en innovatie. Het IST wenst de dames Katrien Bruggeman, Ann Brusseel, Veerle Draulans, Ingrid Ilsbroux, Sigried Lievens, Elisabeth Meuleman, Sabine Poleyn, Hanneke Pyck, Isa Schön, Valérie Tanghe, Miet Timmers, Elke Valgaeren, Marie Claire Van De Velde, Elsy Van Roy, Gerda Van Steenberge en de heren Bart Dumolyn, Marc Hendrickx, Carl Van Keirsbilck hiervoor van harte te danken. Als projectleider dank ik ook graag mijn collega's Els Van den Cruyce, Lieve Van Damme en Donaat Cosaert voor hun doeltreffende en opbouwende suggesties.

Marian Deblonde

FUNDAMENTEN

Over keuzes en controle. Ouderschap, technologie en arbeid

Kristien Hens

Inleiding

De introductie van (para-)medische technieken die ingrijpen in het natuurlijk functioneren van het vrouwelijke lichaam heeft het vrouwen zeker gemakkelijker gemaakt om zich op de arbeidsmarkt te begeven. Denken we maar aan de anticonceptiepil, die de mogelijkheid biedt om de kinderwens te plannen. Of aan het bestaan van borstpompen en kunstvoeding voor zuigelingen, waardoor de symbiose tussen moeder en baby vervroegd doorbroken kan worden. Popsterren zoals Britney Spears geven een nog extremer voorbeeld: door een geplande keizersnede is de invloed van een geboorte op de carrière minimaal. Toch is er ook een tegenbeweging: de roep om het natuurlijke ouderschap, waarbij moeders hun kind zo lang mogelijk bij zich houden, lang borstvoeding geven en thuis bevallen zonder verdoving, klinkt steeds luider. Het spreekt voor zich dat deze, dikwijls hoogopgeleide vrouwen hun carrière vaak opgeven, aangezien de werkomgeving van de meeste vrouwen (en hun partners) niet toelaat zulke opvoedingswijzen te combineren met werk.

In dit essay beschouw ik de uitvinding van hormonale anticonceptie, alternatieven voor borstvoeding en alternatieven voor vaginale geboorte als iets positiefs. Toch heeft de introductie van die technieken nieuwe dilemma's met zich meegebracht: enerzijds hebben ze vrouwen meer (keuze)mogelijkheden gegeven, anderzijds stellen ze vrouwen voor bijna onmogelijke keuzes.

Om deze dilemma's te begrijpen en adequaat te kunnen oplossen – ook op beleidsniveau – onderzoek ik drie thema's. Het eerste houdt verband met de aard van bepaalde keuzes: is het tijdstip waarop men een baby verwekt en de manier waarop men haar ter wereld brengt of voedt wel louter een persoonlijke preferentie? Kan men ze afwegen tegenover andere preferenties, zoals het belang dat men hecht aan een carrière? Ten tweede geven deze technieken een vrouw de mogelijkheid om meer controle te krijgen over het eigen lichaam. Hierin schuilt echter het gevaar dat derden dan ook zullen verwachten *dat* er controle wordt uitgeoefend. Op die manier krijgen die opnieuw de touwtjes in handen.

Ten derde is er de vraag naar het onderscheid tussen man en vrouw. Het gebruik van deze technieken in de context van een carrière suggereert dat – wil men succesvol zijn – de verschillen tussen vrouw en man best genivelleerd worden tot op ‘mannelijk’ niveau. Het bestaan van dit ‘mannelijk’ referentiepunt is ook nadelig voor de mannelijke werknemer, die nog minder aangemoedigd wordt om een deel van de zorgende taken op zich te nemen.

Enerzijds kan een kritische analyse van deze (para-)medische technieken, die toch ontwikkeld zijn om vrouwen te helpen, gemakkelijk verworden tot een conservatief natuurwetsdenken. Dit is natuurlijk niet mijn bedoeling. Door de drie bovengenoemde thema’s uit te diepen, probeer ik de dilemma’s die vrouwen op de arbeidsmarkt tegenkomen uit te klaren. Tot slot wil ik ook een aantal voorstellen formuleren die het functioneren van zowel vrouwen als mannen op de arbeidsmarkt zouden kunnen vergemakkelijken.¹

1. Terug naar de natuur of technologische vooruitgang

Alvorens te beginnen met de kritische reflectie, wil ik eerst wijzen op een aantal problemen die samenhangen met kritische reflecties over technologie. Die hebben immers vaak de neiging om polariserend te werken. Enerzijds kunnen ze leiden tot een algemene afwijzing van elke vorm van technologische vooruitgang en een naïef natuurwetsdenken promoten. Anderzijds leiden ze tot een omgekeerde conclusie, waarbij technologie de oplossing wordt voor alle problemen.

Zo leeft vooral bij conservatieve auteurs, zoals Léon Kass (2002), de vrees dat we door het gebruik van technieken die ingrijpen op de ‘menselijke natuur’ iets van wat ons mens maakt verliezen. Het is namelijk *natuurlijk* om kinderen te krijgen zonder dat we zelf kunnen kiezen hoeveel we er krijgen, wanneer we ze krijgen of welke eigenschappen deze kinderen zullen hebben. De roep naar terugkeer naar de oorsprong kan conservatief van aard zijn, maar ook gestuurd worden door antropologen, zoals Jean Liedloff (2004), die ons een spiegel van natuurvolkeren en primaten voorhouden. In deze context wordt soms verwezen naar traditionele of natuurlijke verschillen tussen man en vrouw, waarbij de man het inkomen verwerft, terwijl de vrouw aan de haard voor de kinderen zorgt. Analoog hieraan is de opvatting dat mannen oorspronkelijk jagers zijn en vrouwen verzamelaars, een bezigheid die zich goed laat combineren met de zorg voor kinderen. Zo’n traditioneel rollenpatroon zou voordelig zijn voor

1. Ik wil graag Liesbet De Weder, David Bulté, An Vandamme en de drie reviewers bedanken voor de nuttige suggesties.

de kinderen en is gebaseerd op hoe het er in de natuur ook aan toe gaat. Zoals Barbara Rogers (1981) echter aangetoond heeft, is deze voorstelling foutief. Het rollenpatroon dat men dan als 'traditioneel' beschouwt, is duidelijk iets van de vorige eeuw, toen de opkomende welvaart gezinnen toeliet om rond te komen met één inkomen. Die jager-verzamelaar hypothese is ook bekritiseerd geworden, bijvoorbeeld door Mary Zeiss Stange (1997). De antropologe Sarah Blaffer Hrdy (1999) argumenteerde op basis van primatenstudies dat een hoge sociale status voor vrouwen en hun nageslacht voordelig is. Zij trekt deze redenering door naar de hedendaagse situatie en stelt dat het nageslacht van vrouwen die gezin en werk succesvol combineren de meeste kans hebben op eigen succes. Verder is het trouwens zeer moeilijk om vanuit onze huidige positie nog iets te zeggen over deze oorspronkelijke, natuurlijke toestand. Zoals de feministe, filosofe en biologe Donna Haraway (1991) zeer duidelijk stelt, is het onderscheid tussen natuur en techniek reeds lange tijd vervaagd. Het enige wat we kunnen doen, is onze kritische blik richten op bepaalde praktijken en de gevolgen hiervan inschatten.

Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich de technoprogresieven, waarvan Simon Young (2006) een duidelijk voorbeeld is. Zij staan afkerig tegenover de roep naar een terugkeer van de natuur en stellen dat technologie ons net in staat stelt om ons van onze biologische wortels te ontdoen. Dit zou een oneindige vrijheid genereren voor het menselijke ras, gebaseerd op onze toch wel unieke rationele wil. Zo stelt een aantal auteurs, zoals Georg Dvorsky (2008), dat de technologie uiteindelijk het onderscheid tussen man en vrouw definitief kan uitwissen. De meest verregaande denkers dromen bijvoorbeeld van kunstmatige baarmoeders, die toelaten dat vrouwen en mannen het zwanger zijn delen. Verder zijn technoprogresieven ook vaak voorstander van het genetische verbeteren van het nageslacht en van het menselijke ras in het algemeen.

Mijn positie is noch die van de conservatieven noch die van de technoprogresieven. Verschillende medische technieken hebben het leven van vrouwen gemakkelijker gemaakt. Ik pleit niet voor een terugkeer naar het tijdperk van voor de pil, toen elk seksueel contact de mogelijkheid tot conceptie en zwangerschap inhield. Ook kunstvoeding en borstpompen zijn goede uitvindingen, al was het maar om vrouwen toe te laten eens een avondje uit te gaan met vriendinnen of wanneer de borstvoeding niet lukt. Toch moet men durven nadenken over de implicaties van bepaalde technologieën. De ontwikkeling van deze technieken hebben niet louter tot de bevrijding van de vrouw geleid. De these van de meest extreme technoprogresieven, met name dat de categorieën 'man' en 'vrouw' louter biologische ketens zijn die opgeheven dienen te worden door technologie, lijkt voor mij daarom ook niet op te gaan.

De voorbeelden die ik gebruik in dit essay, namelijk de anticonceptiepil, kunstmelk, kolven en de keizersnede zijn geen voorbeelden van *state of the art*-technologieën. Biomedisch-ethische reflecties focussen vaak op volledig nieuwe

technologieën, waarvan de impact en acceptatie nog niet gekend zijn. Denken we maar aan de vele openbare debatten in het kader van de genetica. Conservatieven en technoprogresieven debatteren eindeloos over zaken zoals klonen en embryoselectie. Hoewel ethische reflectie inderdaad best voorafgaat aan de algemene aanvaarding van een technologie, is het omgekeerde ook zinvol. De medische technieken die ik hier onder de loep zal nemen, zijn algemeen aanvaard en gebruikt. Ik wil het hier niet hebben over hun wenselijkheid, als wel over de gevolgen en de mogelijke veranderingen die zij teweeg gebracht hebben voor vrouwen op de arbeidsmarkt, en over het al dan niet wenselijk zijn van die gevolgen en de opvattingen waarop zij steunen.

2. Keuzes als preferenties

De uitvinding van de anticonceptie luidt het tijdperk in van de seksuele vrijheid. Vanaf nu kunnen vrouwen genieten van seksualiteit zonder de angst zwanger te worden. Men kan op een vrij eenvoudige en doeltreffende manier kiezen of, en wanneer men kinderen krijgt. Vrouwen zijn niet langer enkel moeders, maar kunnen kiezen om eerst een carrière op te bouwen en dan pas kinderen te krijgen. Het stichten van een familie wordt een optie: kinderen zijn een mogelijkheid in plaats van een lotsbeschikking. Ouders kunnen tevens kiezen hoeveel kinderen ze krijgen en baseren zich hierbij op hun persoonlijke levenswijze, zoals Catherine Hakim heeft aangetoond (2000). Natuurlijk hadden mensen ook vroeger zulke voorkeuren, maar toen anticonceptie nog niet zo efficiënt functioneerde, was er niet veel aan te doen. De huidige situatie, waarbij men beschikt over goede en veilige anticonceptie, is zeker te verkiezen boven infanticide of abortus. Deze keuzevrijheid is trouwens vastgelegd door de Verenigde Naties. Op de United Nations World Population Conference in 1974 werd gesteld dat “alle koppels en individuen het basisrecht hebben om zelf vrij en verantwoordelijk over het aantal, en de spreiding van geboortes te beslissen, en de informatie, opleiding en middelen hiervoor te krijgen.”² Ook in de medisch-ethische literatuur wint het principe van de procreatieve vrijheid aan belang. Deze vrijheid wordt een recht. Dit principe heeft in een tijdperk waar kennis over genetica een hoge vlucht neemt niet langer betrekking op het al dan niet krijgen van kinderen. Het omvat ook de vrijheid om een bestaande zwangerschap af te breken en om op basis van genetische informatie te kiezen welke kinderen al dan niet geboren worden.

2. World Population Plan of Action, 1974: “All couples and individuals have the basic right to decide freely and responsibly the number and spacing of children, and to have the information, education and means to do so.” <http://www.population-security.org/27-APP1.html>.

Bovenstaande beginselen lijken evident als het gaat om de vraag hoeveel kinderen men wil en wanneer men ze krijgt. Ze lijken tevens een goede basis voor de besluitvorming op beleidsvlak. Toch is het nuttig om stil te staan bij de aard van de keuzes waarover ik het hier heb. Is, bijvoorbeeld, de keuze die we maken over het aantal kinderen dat we willen van dezelfde aard als bijvoorbeeld de keuze van onze auto? In het laatste geval zetten we meestal een aantal praktische overwegingen op een rijtje. Hoeveel zitplaatsen moet de auto hebben en hoeveel kofferruimte? Zal hij voor korte of lange afstanden gebruikt worden? Op basis van zo'n lijstje kan men dan tot een weloverwogen besluit komen. Verderop in de tekst zal ik dit type van keuzes *preferenties* noemen. Ze zijn veeleer van praktische aard en voelen niet aan alsof het om diepmenselijke behoeftes gaat die afgewogen worden. In de definitie van preferentie die ik zal hanteren gaat het, met andere woorden, om een veeleer oppervlakkige keuze. Een blauwe auto moeten kiezen omdat een oranje versie niet voorhanden is, zal voor de meeste mensen geen levensbelangrijke gevolgen hebben.³ Gaat het echter bij beslissingen over de samenstelling van het gezin over dezelfde soort van keuzes? Zijn die keuzes ook een (praktische) preferentie? De vraag naar de aard van keuzes lijkt vergezocht en filosofisch, maar is van belang voor beleidsvoering over vrouwen op de werkvloer. In mijn verdere betoog ga ik uit van een sociaal beleid gebaseerd op de theorie van John Rawls (1971) over rechtvaardigheid. Die stelt dat de maatschappij de plicht heeft om verschillen tussen individuen te compenseren als deze verschillen gebaseerd zijn op zaken die niet volledig onder onze controle zijn. Zo moet de maatschappij maximale tegemoetkomingen voorzien voor mensen met een handicap, zodat zij evenveel kansen hebben als mensen zonder handicap. Persoonlijke preferenties vallen hier dan weer buiten. Het verlangen naar het hebben van een dure wagen, bijvoorbeeld, is dan weer een persoonlijke preferentie die niet gecompenseerd moet worden.

Ook werkgevers hebben naar mijn mening een verantwoordelijkheid om bij te dragen tot de nivellering van maatschappelijke verschillen en bij het generen van meer rechtvaardigheid, aangezien zij integraal deel uitmaken van de maatschappij en mijns inziens ook een maatschappelijke functie vervullen. De vraag is dus of het al dan niet krijgen van kinderen, en het tijdstip waarop men ze krijgt, gezien moeten worden als diepmenselijke behoeftes of als oppervlakkige preferenties. Is de laatste zienswijze de juiste, dan hebben noch werkgevers noch de maatschappij een dwingende plicht om de combinatie werk en carrière te vergemakkelijken. Als je kinderen wenst, kan niemand daar iets op tegen heb-

3. Ik wijk hier dus af van het gebruik van het woord preferentie, zoals het gebruikt is door Catherine Hakim (2000). In haar *preference theory* beschrijft zij drie levenswijzen die vrouwen (en ook mannen) kiezen: eentje geconcentreerd rond het gezin, eentje voornamelijk gefocust op een carrière, en eentje daartussenin. Dit zou in mijn redenering overeenkomen met de diepe individuele behoeftes die mensen hebben.

ben. De werkgever hoeft daar echter geen rekening mee te houden. Het lijkt er dus op dat men in leven niet alles kan hebben: net zoals het voor veel mensen niet haalbaar is om zowel een dure auto als een groot privézwembad te hebben, zullen de meeste vrouwen ook moeten kiezen tussen een leuke baan met carrièremogelijkheden en een gezinsleven met maximale aandacht voor kinderen en huishouden. Men zal moeten kiezen welke van de twee de persoonlijke voorkeur heeft.

Ook het tijdstip waarop men kinderen krijgt, lijkt op een dergelijke preferentie. Men kan kinderen evengoed op een ander tijdstip krijgen, als dat beter zou uitkomen: ook hier moet men de voor- en nadelen tegenover elkaar afwegen. Het is mijns inziens echter correcter om de keuze voor kinderen, het tijdstip waarop we ze krijgen en het aantal kinderen dat we willen, niet als persoonlijke preferenties te zien. Die keuzes zijn breed gevoelde menselijke behoeftes en zijn grotendeels onafhankelijk van een logische afweging van pro's en contra's. Hetzelfde geldt trouwens voor het kiezen voor een bepaalde carrière. Daarom is de keuze tussen een kind en een loopbaan zo moeilijk: men raakt hiermee de essentie van zijn of haar behoeftes, en men moet keuzes maken tussen zaken die inherent zijn aan de specifieke mens als persoon. De maatschappij heeft daarom de plicht zulke keuzes te vergemakkelijken, en ze zelfs uit de wereld te helpen. Ook in de Belgische wetgeving wordt dit standpunt ingenomen: vrouwen zijn in België tijdens hun zwangerschapsverlof en bij de bevalling beschermd tegen ontslag, en vragen over zwangerschap of kinderwens zijn niet toegestaan tijdens sollicitatiegesprekken.⁴ Toch blijken in de praktijk nog veel werkgevers visibiliteit op de werkvloer en het aantal gewerkte uren als voornaamste factor te beschouwen om de mate van toewijding aan het bedrijf te meten. Het opnemen van thematische verloven, zoals ouderschapsverlof, wordt daardoor soms gezien als een risico voor de eigen carrière.⁵ Ook is er anekdotisch bewijs dat werkgevers, tegen de regels in, wel degelijk vissen naar de kinderwens van potentiële kandidaten.

De dilemma's en keuzes in verband met werk en kinderen eindigen overigens niet bij de vraag of, en wanneer men kinderen krijgt. Ook keuzes over voeding en opvang hebben te maken met menselijke behoeftes en zijn niet louter het resultaat van het afwegen van voor- en nadelen. De gezondheidsvoordelen van borstvoeding zijn alom bekend. Daarom raadt de Wereldgezondheidsorganisatie dan ook aan baby's tot zes maanden exclusief borstvoeding te geven, zoals blijkt uit het volgende citaat:

4. Zie hiervoor bijvoorbeeld: <http://uitgeverij.larcier.com/resource/extra/9782804431242/PaginasWelzijn-Werk.pdf>.
5. Zie de studie van Baerts, Deschacht en Guerry (2008) voor een overzicht: http://www.vub.ac.be/MOSI/papers/BaertDeschachtGuerry2008_LiteratuurCarriere.pdf

WHO recommends mothers worldwide to exclusively breastfeed infants for the child's first six months to achieve optimal growth, development and health. Thereafter, they should be given nutritious complementary foods and continue breastfeeding up to the age of two years or beyond.⁶

Men raadt dus moeders aan om hun pasgeborenen uitsluitend borstvoeding te geven tijdens de eerste zes maanden om de beste groei, ontwikkeling en gezondheid te verkrijgen. Daarnaast zouden ze de voeding moeten aanvullen met rijke voeding, en borstvoeding blijven geven tot het kind twee jaar is of ouder. Statistieken uit België geven echter aan dat dit ideaal van zes maanden borstvoeding voor de meeste vrouwen niet haalbaar is. Het feit dat het bevallingsverlof in België vijftien weken bedraagt, waarvan minimum één week en maximum zes weken vóór de bevalling, heeft hier zeker mee te maken. Het is zo dat dit met drie maanden verlengd kan worden, maar dan is het ouderschapsverlof al opgebruikt. Veel ouders kiezen ervoor om dit verlof te gebruiken op andere cruciale momenten in het leven van een kind, bijvoorbeeld als het kind voor de eerste keer naar school gaat.

Om toch enigszins aan de aanbeveling van zes maanden borstvoeding te voldoen, zijn een aantal maatregelen genomen, waaronder het voorzien van kolfpauzes. Tot haar baby negen maanden oud is, heeft een moeder het recht om per halve dag arbeid een half uur kolfpauze te nemen. Die tijd wordt dan vergoed door de mutualiteit. In de praktijk blijkt dit echter geen goede regeling. Zo lukt het sommige vrouwen, bij wie normale borstvoeding geen probleem vormt, niet om voldoende melk te kolven. Ten tweede beschikt niet elke werkomgeving over een geschikt lokaal hiervoor, hoewel ze daartoe wettelijk verplicht is. Zo zijn er nog steeds vrouwen die hun toevlucht moeten zoeken tot het toilet om te kunnen kolven. Ten derde is het in ieder geval niet voor alle beroepsgroepen mogelijk om even te kolven. Elke zogende vrouw zal beamen dat het overslaan van een voedings- of kolfsessie geen optie is als men nog voltijds borstvoeding geeft. Denken we bijvoorbeeld aan vrouwelijke chirurgen die tijdens een langdurige operatie de mogelijkheid niet hebben om even dertig minuten pauze te nemen. Dat een lange periode van borstvoeding voor dergelijke beroepsgroepen praktisch onmogelijk is zolang het wettelijk bevallingsverlof slechts vijftien weken bedraagt, is erg problematisch. Het spreekt dus voor zich dat het overdag kolven, dat dan minstens drie maanden moet volgehouden worden om aan de WGO-richtlijn te voldoen, slechts een lapmiddel is. Er is overigens nog een derde optie waarbij een werkneemster in sommige gevallen echt 'borstvoedingsverlof' kan nemen. Dit is echter onbetaald en onderhevig aan de *goodwill* van de werkgever. Op dit laatste kom ik nog terug in de paragraaf over controles.

6. http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2011/breastfeeding_20110115/en/

De situatie waarbij borstvoeding wordt aangeraden als het beste voor het kind, terwijl langdurig de borst geven praktisch onhaalbaar is, is voor veel vrouwen problematisch. Een grote meerderheid van vrouwen ziet zich drie maanden na de bevalling voor het dilemma gesteld: overschakelen op kunstvoeding of inboeten op carrièrevlak. In deze context vinden organisaties die borstvoeding promoten, in navolging van James Akre, het dan ook zinvoller om borstvoeding voor te stellen als de norm eerder dan als de betere keuze. Dit heeft verschillende voordelen. Enerzijds voelen mensen zich vaak schuldig als de borstvoeding niet lukt. Berichten over de voordelen van borstvoeding kunnen dan bedreigend overkomen: wie wil er nu niet het beste voor zijn kind? Op internetfora woedt er dan ook al jaren een bittere strijd: promotors van borstvoeding worden al gauw voorgesteld als ‘de borstvoedingsmaffia’ die erop uit zijn vrouwen bij wie het niet zo goed lukt een torenhoog schuldgevoel op te zadelen. Door borstvoeding voor te stellen als de norm, en kunstvoeding als een vervangingsmiddel wanneer borstvoeding niet lukt, proberen borstvoedingsorganisaties dit te voorkomen.

Het is vanzelfsprekend dat de uitvinding van de kunstvoeding een groot aantal baby's het leven heeft gered. Het is een techniek die dient om mensen te helpen als het natuurlijke proces niet goed verloopt. Het voorstellen van de beslissing om borstvoeding of kunstvoeding te geven als een persoonlijke keuze, waarbij de eerste dan als de betere keuze wordt voorgesteld, heeft ook andere problemen. Naast het feit dat mensen die kunstvoeding moeten geven aan hun pasgeboren baby met schuldgevoelens worden opgezadeld, wordt de keuze voorgesteld alsof ze gemaakt kan worden op basis van een lijstje van voordelen. Borstvoeding mag dan wel als betere keuze voorgesteld worden, het is utopisch te denken dat ouders altijd en overal het beste voor hun kinderen kunnen kiezen.

Het beeld van de borstvoeding als norm heeft voorts nog als voordeel dat het publiek geven van borstvoeding sneller als normaal zal beschouwd worden, en dat op beleidsvlak meer middelen ingezet kunnen worden ter promotie daarvan. Zoals James Akre suggereert, is borstvoeding niet slechts een zaak van het individu, maar ook van de maatschappij. En hier wringt het schoentje. Het lijkt mij alsof hier, net zoals bij anticonceptie, de technische mogelijkheden van kolven en kunstmelk ertoe geleid hebben dat ook het soort van voeding die een baby krijgt, voorgesteld wordt als een keuze. Als er alternatieven bestaan voor borstvoeding, zoals kolfpauzes of kunstmelk, is er voor de wetgever geen reden om de zes maanden te voorzien die nodig zouden zijn, mochten deze technische hulpmiddelen er niet geweest zijn. Bovendien wordt het voltijds geven van borstvoeding tijdens de eerste zes maanden voorgesteld als een keuze die men kan/moet afwegen tegen andere persoonlijke preferenties zoals het hebben van een carrière. Overigens is dit ook duidelijk uit het citaat van de Wereldgezondheidsorganisatie. Het geven van zes maanden borstvoeding wordt aan moeders *aangeraden*. Hoe ze dit concreet moeten doen zonder een aantal andere dingen

te laten vallen, wordt in het midden gelaten. Het lijkt mij niet meer dan eerlijk dat de maatschappij in aangepaste maatregelen voorziet om deze zes maanden te overbruggen. Die maatregelen zouden moeten toelaten dat moeders zes maanden voltijds bij hun baby zijn, zonder dat zij een beroep moeten doen op halfslachtige maatregelen zoals kolfpauzes op het werk.

Het al dan niet hebben van kinderen, het tijdstip waarop, en de voeding aan pasgeborenen zijn drie diepmenselijke, gedeeltelijk onbewuste keuzes die door technologische mogelijkheden de aard krijgen van preferenties die men kan afwegen. Een ander voorbeeld is dat van de vaginale bevalling tegenover de keizersnede. In het huidige discours is de vaginale bevalling de norm, waarvan men in bepaalde gevallen om medische redenen kan afwijken. Dit is ongeveer analoog met hoe borstvoedingsorganisaties borstvoeding willen voorstellen. Een keizersnede is echter een techniek die ook zonder medische redenen aangewend kan worden, bijvoorbeeld om een bevalling beter in te plannen, of omdat men denkt dat zo bepaalde problemen in het bekkenbodemp kunnen worden. Zo zijn er voorbeelden van popsterren die om uiteenlopende redenen per keizersnede bevallen. In bepaalde landen heerst er dan ook een trend om keizersnedes op aanvraag uit te voeren.⁷ Ook dit is naar mijn mening een voorbeeld van hoe iets, dat in oorsprong geen keuze is, tot een persoonlijke preferentie verwordt. Ik kom nog terug op dit voorbeeld in de volgende paragraaf.

3. Techniek en de mogelijkheid tot controle

Ik heb aangetoond dat het beschikbaar zijn van een aantal medische technieken ertoe geleid heeft dat keuzes over conceptie, geboorte en voeding van baby's nu beschouwd worden als persoonlijke preferenties die men kan afwegen tegen andere zaken die men belangrijk vindt, zoals een carrière. In deze context is het bijvoorbeeld zo dat anticonceptie en geboortebeperving algemeen aanvaard zijn als iets positiefs omdat ze mensen de kans geeft om te plannen en te controleren wanneer en hoeveel kinderen ze krijgen, én bovendien omdat ze een betere seksualiteitsbeleving garandeert. Bij de introductie van een middel om (lichamelijke) zaken te controleren, bestaat er echter altijd het gevaar dat derden, zoals werkgevers, indirect ook controle krijgen. In het vorige stukje vroegen we ons af of het krijgen van kinderen louter een persoonlijke preferentie is. Studies toonden aan dat sommige werkgevers visibiliteit nog steeds hoog in het vaandel

7. <http://www.suite101.com/content/c-section-rate-in-brazil-36-of-births-a172360> en <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC102326/>

dragen als het gaat om promotiekansen, of dat dit althans zo gepercipieerd wordt door de werknemers. Een afwezigheid wegens zwangerschap of bevalling doet daar geen goed aan. In hoeverre beïnvloedt deze zienswijze de beslissingen van vrouwen in verband met het tijdstip dat ze kinderen krijgen? Meer en meer vrouwen stellen het krijgen van kinderen uit tot ze een eind in de dertig zijn. Een moeder van 22 is nu een zeldzaamheid. Ook daalt het aantal kinderen per koppel. We kunnen natuurlijk niet zeker zijn of deze evoluties het resultaat zijn van een echte persoonlijke keuze als wel van een maatschappelijke druk, niet in het minste van de bedrijfswereld. Het feit dat we hiervan niet zeker kunnen zijn, maakt het noodzakelijk dat we hierover nadenken.

Het voorbeeld van de keuzes over de eerste voeding, is in dat opzicht ook relevant. Ik vermeldde reeds de mogelijkheid om onbezoldigd borstvoedingsverlof te nemen. Dit is echter afhankelijk van de *goodwill* van de werkgever en kan geweigerd worden. Indien het bovendien gaat om lactatieverlof omdat het soort werk als een gevaar voor de gezondheid van de vrouw of de baby gaat, kan de werkgever beslissen om vervangingsarbeid te zoeken. Hier is er dus ook sprake van onrechtstreekse controle van de werkgever op de aard van de voeding. De vrije keuze van de vrouw bestaat er dus in om, als zij de richtlijnen van de WGO te volgen, haar ouderschapsverlof op te gebruiken, drie maanden te kolven en zo borstvoeding en werken te combineren, of op de *goodwill* van de werkgever te vertrouwen. Indien dit geen opties zijn, blijft er niets anders over dan op kunstvoeding over te stappen, een optie die veel vrouwen nemen. Landelijke statistieken tonen immers aan dat er een direct verband bestaat tussen de lengte van het bevallingsverlof en het aantal maanden dat vrouwen borstvoeding geven.⁸ Het leidt ook geen twijfel dat een groot aantal vrouwen om die redenen besluiten om dan maar helemaal niet meer te gaan werken.

We trekken we dit even door naar ons volgende voorbeeld, namelijk dat van de keizersnede op aanvraag. Vaders krijgen in België tien dagen vaderschapsverlof. Deze tien dagen kan men niet exact op voorhand inplannen, zoals men met een reguliere vakantie zou doen. Dit is niet altijd evident voor werkgevers. Men zou toch een toekomstscenario kunnen indenken waarbij vrouwen keizersnedes plannen om de planningen van hun werkgever of die van hun partner niet in de war te laten lopen. Natuurlijk is dit niet de bedoeling. Zoals ik heb geargumenteed in de vorige paragraaf, heeft de keizersnede een groot medisch nut, maar ze mag niet voorgesteld worden als een alternatieve 'keuze' voor een vaginale geboorte.

8. <http://www.llli.org/cbi/bfstats03.html>

4. Techniek en het onderscheid tussen man en vrouw

Simone De Beauvoir (2000) stelde dat men niet als vrouw geboren wordt maar dat men er gaandeweg een wordt. De hierboven geschetste functionaliteiten (zwanger zijn, ter wereld brengen en voeden van baby's) zijn in mijn ogen wel degelijk constituerende verschillen. Men kan misschien toejuichen dat de technologie dergelijke verschillen heeft opgeheven en nog verder kan opheffen – wat te denken, bijvoorbeeld, van een zwangere man, of een kunstbaarmoeder die zowel door de vader als door de moeder gedragen wordt⁹ – maar het blijft een gegeven dat de verschillen alleen maar *lijken* te verdwijnen. Het bestaan van anticonceptie leidt tot een groter aantal keuzemogelijkheden. Echter, deze keuzes zijn van een andere aard dan puur oppervlakkige preferenties. Ze hebben te maken met het vervullen van behoeftes van mensen. Deze behoeftes kunnen verschillen van persoon tot persoon, maar kunnen niet louter beschouwd worden als persoonlijke preferenties. Bovendien bestaat er hier een reële ongelijkheid tussen man en vrouw: een vrouw moet immers deze behoefte bevredigen in een beperkte tijdspanne (voor de menopauze). Zoals Nancy Fraser (1989) aantoonde, is deze behoefte geprivatiseerd en gedepolitiseerd, aangezien men ervan uitgaat dat reproductieve keuzes vooral persoonlijke preferenties zijn. Maar het gaat wel om een groot maatschappelijk belang: men kan zich voorstellen dat een maatschappij totaal ontwricht zou worden als vrouwen hun reproductieve en zorggerelateerde taken niet meer opnamen. Daarom bestaat er wel degelijk een maatschappelijke verantwoordelijkheid om te zorgen dat deze behoeftes op een voldoende manier verzoend kunnen worden.

Als ik rondom mij kijk, zijn het toch vooral vrouwen die voor moeilijke keuzes komen te staan als het gaat om de kwestie 'kind versus carrière'. Dat het bestaan van bovengenoemde medische technieken niet geleid heeft tot de ultieme bevrijding van de vrouw mag blijken uit het feit dat er in de westerse wereld een terugval blijkt te zijn naar een traditioneler man-vrouw patroon. Ook veel hooggeschoolde vrouwen geven de brui aan een carrière omdat ze dit aanvoelen als het opofferen van het gezinsleven. De rol van een voltijdse vrouw aan de haard lijkt echter voor veel van die vrouwen ook niet ideaal. Arbeid functioneert immers niet enkel als een manier om inkomsten te genereren, maar biedt veel mensen ook een gevoel van eigenwaarde en heeft een belangrijke functie om sociale cohesie te promoten. Ik ontken niet dat voor een aantal vrouwen het thuisblijfmoederschap de ideale keuze is, conform hun eigen behoefte. Er zijn er echter ongetwijfeld heel wat die met spijt in het hart afscheid nemen van hun professionele carrière.

Bekijken we in deze context ook het fenomeen van de 'Work at Home Mum' (WAHM), een thuiswerkende vrouw die naast haar arbeid ook op haar kinderen

9. <http://transhumannews.com/postgenderism-the-genetic-singularity-part-2-transhumanism/>

let. Op het internet zijn er veel voorbeelden te vinden van vrouwen die een webwinkel openhouden of handgemaakte dingen verkopen. Vaak zijn dit vrouwen die besloten thuis te blijven omdat de combinatie gezin/werk niet ideaal bleek te zijn, maar die toch nog ergens de drang voelden om professioneel bezig te blijven. Hoewel zulke initiatieven lovenswaardig zijn, lijkt het mij niet mogelijk dat alle vrouwen die met zulke dilemma's zitten deze oplossingen kiezen. De meeste WAHM's doen ook meer traditioneel vrouwelijk werk, zoals handgemaakte kleren en spullen aan de man brengen of juwelen ontwerpen en verkopen. Ook in het bedrijfsleven en de medische sector moeten vrouwen een kans krijgen zonder dat zij het gevoel hebben op andere vlakken in te moeten boeten.

Hilde en James Lindemann argumenteerden in hun artikel 'Feminism, Social policy and long-acting contraception' (1995) al dat de vrouwelijke identiteit blijkbaar automatisch procreatie en de verzorging van kinderen impliceert. Ze stellen dat het bedrijfsleven nog steeds is gestructureerd rond de premisse dat zowel de manager als de arbeider aan de band thuis een vrouw heeft die voor de kinderen zorgt. Hoewel het artikel reeds 15 jaar oud is, is de redenering nog steeds van toepassing. De auteurs stellen daartegenover dat zowel het maken van kinderen als ze ter wereld brengen zowel voor mannen als voor vrouwen een even grote verantwoordelijkheid zou moeten zijn. Ook voor mannen zou er ondersteuning moeten zijn om een deel van de zorgfuncties over te nemen. Ik ga hier gedeeltelijk mee akkoord. Enkel vrouwen kunnen immers kinderen dragen en borstvoeding geven. Zij moeten ook de kans blijven hebben om deze functies te kunnen blijven vervullen, zonder gevolgen op het werkvlak. Een analyse van de dilemma's van hedendaagse vrouwen toont bovendien aan dat louter technologische oplossingen de keuzes niet automatisch makkelijker maken. Daarom is het meer aangewezen deze primaire biologische functies te ondersteunen dan ze te vervangen.

De organisatie van het bedrijfsleven rond het traditionele rollenpatroon is niet alleen erg nadelig voor vrouwen, ook vaders die een deel van de verzorgende taken op zich willen nemen, krijgen vaak een nul op het rekest. Er zijn voorbeelden van vaders die na een beslissing om deeltijds ouderschapsverlof te nemen, wat een wettelijk recht is, snel op een professioneel zijspoor werden gezet. Het is trouwens ook tekenend dat de discussies over hoe men vrouwen meer kan ondersteunen om topfuncties te ambiëren, vaak gaan over maatregelen die de combinatie gezin/werk vergemakkelijken. Hierdoor wordt onterecht de suggestie gewekt dat dit voor mannen niet zo belangrijk zou zijn. Vergaderingen om vijf uur 's namiddags zijn net zo goed voor vaders een probleem (tenzij zij natuurlijk te allen tijde kunnen rekenen op een partner die thuis de zaken bestuurt). En hoewel zwangerschap, geboorte en borstvoeding in de eerste plaats vrouwelijke aangelegenheden zijn, is dat minder zo wat betreft de opvang van kleuters na een lange schooldag of het eten maken voor de huiswerkmakende lagere schoolkinderen. Het feit dat ouderschapsverlof toch vooral opgenomen

wordt door moeders en niet door vaders heeft dan ook vaak te maken met het feit dat men schrik heeft voor gevolgen op carrièrevlak. Dat het dan maar de moeders zijn die de gevolgen moeten dragen, wordt er bijgenomen.

Toch hoeft het ideaal, waarbij zowel de man als de vrouw op verschillende periodes deeltijds gaan werken, niet nadelig te zijn voor de werkgever. Studies hebben immers aangetoond dat mensen die ook op gezinsvlak voldoening halen betere werknemers zijn.¹⁰ Bovendien zou men zelfs kunnen stellen dat het de mannen zijn die minder keuzevrijheid gekregen hebben in de huidige Westerse maatschappij. Immers, terwijl vrouwen de ‘mannenoptie’ (carrière) erbij gekregen hebben, is het stramien voor mannen hetzelfde gebleven, namelijk ‘arbeidsplicht’. Bovendien worden mannen die zich niet waarmaken in een professionele carrière, vaak als *losers* beschouwd, een term die men niet lijkt toe te passen op vrouwen. Aangezien het overgrote gedeelte van de mannen geen maatschappelijke winners zijn, hebben zij evenveel, misschien zelfs meer te winnen bij veranderingen in zorg en arbeid.

5. Besluit

In dit essay heb ik willen aantonen dat bepaalde technieken, ontwikkeld om vrouwen meer keuzemogelijkheid te geven, enerzijds geleid hebben tot meer carrièrekansen voor vrouwen, maar hen anderzijds ook voor moeilijke keuzes stellen. Een vrouw die haar ambities zowel op gezinsvlak als of professioneel vlak ten volle wil waarmaken, wordt nog te vaak met moeilijke dilemma’s geconfronteerd. Het zijn deze dilemma’s die ertoe leiden dat professionele gelijkheid van man en vrouw nog niet bereikt is. Een kritische reflectie over deze technologieën is daarom nodig en nuttig, en kan als voorbeeld gebruikt worden voor een reflectie over toekomstige technieken die te maken hebben met vrouwen, hun lichaam en procreatie.

Aangezien zowel het ambiëren van een carrière als het ouderschap diep-menselijke behoeftes zijn van veel vrouwen, is het een maatschappelijke plicht om de moeilijke keuzes die daarmee gepaard gaan te vergemakkelijken. Zo mag men het hebben van kinderen niet beschouwen als een belemmering voor een professionele carrière, noch mag een werkgever op enigerwijze druk uitoefenen op de gezinsplanning. Ook hebben mannen, los van de biologische functies van het dragen en voeden van baby’s, evenveel recht als vrouwen om betrokken te zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Bovendien zouden gezinsvriendelijke

10. <http://www.kennislink.nl/publicaties/prive-en-werk-samen-sterk>

maatregelen niet enkel getroffen moeten worden ten behoeve van vrouwen, maar ook om mannen de kans te geven een zorgfunctie uit te oefenen.

Literatuuropgave

- Akre, J. (2006). *The problem with breastfeeding: A personal reflection*. Amarillo: Hale Publishing.
- De Beauvoir, S. (2000). *De tweede sekse*. Utrecht: Bijleveld.
- Deschacht, N., Baerts, A., Guerry, M. (2011). *De m/v carrièrekloof: carrièreverschillen tussen vrouwen en mannen in België*. Gent: Academia Press.
- Dvorsky, G., Hughes, J. (2008). *Postgenderism: Beyond the gender binary*. (<http://ieet.org/archive/IEET-03-PostGender.pdf>).
- Foucault, M. (1998). *The history of sexuality Volume. 1: The will to knowledge*. London: Penguin.
- Fraser, N. (1989). *Unruly practices. Power, discourse and gender in contemporary social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Hrdy, S.B. (1999). *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection*. New York: Pantheon.
- Kass, L. (2002). The end of courtship. (<http://www.aei.org/article/14833>).
- Liedloff, J. (2004). *The continuum concept*. London: Penguin.
- Lindeman-Nelson, H., Lindeman-Nelson, J. (1995). Feminism, Social policy and long-acting contraception. *The Hastings Center Report* 25.1: 30-32.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Robertson, J.A. (1994). *Children of choice. Freedom and the new reproductive technologies*. New Jersey: Princeton Academic Press.
- Rogers, B. (1981). *The domestication of women: Discrimination in developing societies*. London: Tavistock.
- Stange, M.Z. (1997). *Woman the hunter*. Boston: Beacon Press.
- Young, S. (2006). *Designer evolution: A transhumanist manifesto*. New York: Prometheus Books.